

**РОЗВИТОК ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ КРІЗЬ ПРИЗМУ ЗАОХОЧУВАЛЬНИХ НОРМ
У ПРАВОВІЙ ПОЛІТИЦІ****DEVELOPMENT OF LEGAL CULTURE THROUGH THE PRISM OF ENCOURAGING NORMS
IN LEGAL POLICY****Барабаш О.О., д.ю.н., професор,
професор кафедри загально-правових дисциплін***Інститут права**Львівського державного університету внутрішніх справ*

ORCID ID: 0000-0003-2666-9696

**Котуха О.С., к.ю.н., професор,
декан факультету права,***Львівський торговельно-економічний університет*

ORCID ID: 0000-0002-1198-8849

У статті здійснено аналіз правової культури крізь призму заохочувальних норм у правовій політиці держави. Зазначено, що правова культура – це якісний стан правового життя суспільства, який характеризується досягнутим рівнем розвитку правової системи – станом і рівнем правової свідомості, юридичної науки, системи законодавства, правозастосовної практики, законності і правопорядку, правової освіти, а також ступенем гарантованості основних прав і свобод людини. Певний мінімум знання права – передумова правової культури. Кожна людина повинна знати свої основні права й обов'язки, що пов'язані зі здійсненням нею в суспільстві своїх постійних соціальних ролей (пасажир, покупець, найманий працівник, платник податків та ін.). Рівень правової культури визначають станом підсистем, що її утворюють, зокрема правовою культурою особистості і правовою культурою суспільства. Правова культура особистості – це обумовлені правовою культурою суспільства ступінь і характер прогресивно-правового розвитку особи, що забезпечують її правомірну діяльність. Наголошено, що якщо загальна культура уособлює все найкраще в суспільстві, то правова культура відображає цінності найбільш значущих явищ і процесів, оскільки саме вони потребують правового упорядкування, а отже й державного захисту. Будучи юридичною формою відображення культури найважливіших сфер, правова культура стає не просто різновидом культури взагалі, а її квінтесенцією. Стимулом прогресу суспільства і напрямом реформування правової системи, з огляду на забезпечення правової культури громадян, є саме правове заохочення. Акцентовано, що Правові заохочення – це встановлені нормами права форми позитивної оцінки державою добровільної заслуженої поведінки суб'єкта, привабливі для нього вигідні сприятливі наслідки. Ознаками правових заохочень є: позитивна оцінка державою заохочуваної поведінки; добровільний характер; заслуга як основа заохочення; сильний психологічний вплив, що спонукає до заохочуваного результату. Заохочення як правовий стимул впливає на формування правомірної мотивації. В основі цього процесу лежить застосування законодавчо закріплених можливостей отримання додаткових матеріальних і моральних благ. І взагалі, заохочення впливає не тільки на осіб, які його отримують, а й на осіб навколо, а також викликає прагнення брати приклад з кращих. Заохочення створює необхідний психологічний клімат, у межах якого в особи виникає стійке прагнення до активної діяльності. Зроблено висновок, що заохочувальні норми встановлюють такий загальний варіант поведінки, який найбільшою мірою поєднує приватний і загальний інтерес у досягненні позитивного результату, спонукаючи людину діяти активно, самостійно, не чекаючи наказу з боку держави. Регулювання суспільних відносин такими нормами здійснюється за допомогою створення позитивних стимулів для суспільно корисної діяльності. Заохочувальні норми допускають широкі межі самовизначення людини в її діях і вчинках, можливості вибору варіанта поведінки, наданого нормою права.

Ключові слова: система права, норма права, правова культура, правова політика, цінності, правове регулювання, заохочення, заохочувальні норми, стимулювання у праві.

The article analyzes the legal culture through the prism of encouraging norms in the legal policy of the state. It is noted that legal culture is a qualitative state of the legal life of society, which is characterized by the achieved level of development of the legal system - the state and level of legal consciousness, legal science, the system of legislation, law enforcement practice, legality and law and order, legal education, as well as the degree of guarantee of basic rights and human freedoms. A certain minimum knowledge of law is a prerequisite for legal culture. Each person should know their basic rights and responsibilities related to their permanent social roles in society (passenger, buyer, employee, tax payer, etc.). The level of legal culture is determined by the state of the subsystems that form it, in particular, the legal culture of the individual and the legal culture of society. The legal culture of an individual is the degree and nature of the progressive legal development of a person determined by the legal culture of society, which ensures his legitimate activity. It is emphasized that if the general culture embodies all that is best in society, then the legal culture reflects the values of the most significant phenomena and processes, since they are the ones that require legal regulation, and therefore state protection. Being a legal form of reflection of the culture of the most important spheres, legal culture becomes not just a type of culture in general, but its quintessence. The incentive for the progress of society and the direction of reforming the legal system, in view of ensuring the legal culture of citizens, is legal encouragement itself. It is emphasized that legal incentives are forms of positive assessment by the state of the subject's voluntary and meritorious behavior established by legal norms, attractive favorable consequences for him. Signs of legal incentives are: positive assessment by the state of encouraged behavior; voluntary character; merit as a basis of encouragement; a strong psychological influence that leads to the desired result. Encouragement as a legal incentive affects the formation of legitimate motivation. The basis of this process is the application of legally established opportunities for obtaining additional material and moral benefits. And in general, encouragement affects not only the people who receive it, but also the people around them, and also causes a desire to take an example from the best. Encouragement creates the necessary psychological climate within which a person has a persistent desire for active activity. It was concluded that encouraging norms establish such a general variant of behavior that to the greatest extent combines private and general interest in achieving a positive result, encouraging a person to act actively, independently, without waiting for an order from the state. Regulation of social relations by such norms is carried out by creating positive incentives for socially useful activities. Encouraging norms allow wide limits of self-determination of a person in his actions and deeds, the possibility of choosing a variant of behavior provided by the rule of law.

Key words: legal system, legal norm, legal culture, legal policy, values, legal regulation, encouragement, encouraging norms, incentives in law.

Актуальність теми. Станом на сьогодні в нашому суспільстві навряд чи хтось сумнівається в необхідності суттєвого підвищення рівня культури загалом, а правової культури особливо. І щоб зрозуміти справжню роль культури правової, глибину її величі й основні напрями підвищення її рівня в контексті формування соціальної правової держави і правового громадянського суспільства, потрібно виходити, по-перше, з природи загальної культури і специфіки культури правової; по-друге, з найбільш значущих чинників, що її зумовлюють; по-третє, зі сутності права, його принципів, принципів правової держави і громадянського суспільства; по-четверте, із глобальних завдань, що стоять перед державою й суспільством.

Культура (від лат. cultura – оброблення, виховання, освіта, розвиток) – історично визначений рівень розвитку суспільства, творчих сил і здібностей людини, що виражені у формах і типах організації життя й діяльності людей, їх взаємовідносин, а також у створюваних ними матеріальних і духовних цінностях. Ядром культури є загальнолюдські цінності, а також способи їх відтворення й досягнення, що історично склалися. Але, будучи загальновідомим явищем, культура сприймається, засвоюється кожною людиною індивідуально, зумовлюючи її становлення як особистості [1].

Зважаючи на складність культури як явища, множинність її видів, її різноманіття, існують і сотні її визначень. Зокрема, на думку Т. А. Коляди, культура – це «певний якісний стан суспільства на кожному даному етапі його розвитку»; її сутністю є «ступінь свободи особистості та суспільства» [2].

Правову ж культуру одні автори подають як систему, що охоплює право, правосвідомість, правові відносини, законність, правопорядок, правомірну поведінку [3, с. 10]; інші вбачають у ній стан правового життя суспільства, досягнутий рівень юридичних актів та інших текстів правового характеру, ступінь гарантованості державою свободи поведінки особистості в єдності з відповідальністю її перед суспільством [4, с. 3]; треті – рівень зрілості правової системи, стан законності, ставлення людей до правових розпоряджень, закону, права, правову грамотність широких мас, їх непримирненість до фактів правопорушень [5, с. 4–5]; четверті – «результат історичного розвитку інститутів права та правової свідомості представників юридичної еліти і пересічних громадян» [6]; п'яті – «якість правового життя суспільства та ступінь гарантованості державою та суспільством прав і свобод людини, а також знання, розуміння та дотримання права кожним окремим членом суспільства» [7].

Висловлено в літературі й інші уявлення про правову культуру. Скажімо, що правова культура являє собою різновид загальної культури, що складається з духовних і матеріальних цінностей.

Правова культура – це якісний стан правового життя суспільства, який характеризується досягнутим рівнем розвитку правової системи – станом і рівнем правової свідомості, юридичної науки, системи законодавства, правозастосовної практики, законності і правопорядку, правової освіти, а також ступенем гарантованості основних прав і свобод людини. Певний мінімум знання права – передумова правової культури. Кожна людина повинна знати свої основні права й обов'язки, що пов'язані зі здійсненням нею в суспільстві своїх постійних соціальних ролей (пасажир, покупець, найманий працівник, платник податків та ін.).

Рівень правової культури визначають станом підсистем, що її утворюють, зокрема правовою культурою особистості і правовою культурою суспільства. Правова культура особистості – це обумовлені правовою культурою суспільства ступінь і характер прогресивно-правового розвитку особи, що забезпечують її правомірну діяльність.

Правова культура особи вміщує: знання законодавства; переконаність у необхідності і соціальній корисності законів і підзаконних актів; уміння користуватись правовим інструментарієм у практичній діяльності [2].

Змістом правової культури особи є: правосвідомість і правове мислення; правомірна поведінка; правова активність.

Сутність правової культури безпосередньо визначається природою права як інтегративного регулятора, що виражає загальносоціальну політичну справедливість у системі принципів і норм, що точно визначають коло суб'єктів права, їхні юридичні права, обов'язки й гарантії задля забезпечення соціального прогресу [2].

Правова культура – це «основа» права, його сутності, змісту, форми (джерел), принципів, закономірностей. Вона – апогей правового руху, його розвитку й реалізації.

З огляду на інтеграційний характер права, правова культура акумулює в собі культуру політичну, економічну, екологічну, моральну та всі інші численні види культури, на які «поширюється» право, фіксуючи їхні підвалини в процесі упорядкування суспільних відносин певної сфери.

Якщо загальна культура уособлює все найкраще в суспільстві, то правова культура відображає цінності найбільш значущих явищ і процесів, оскільки саме вони потребують правового упорядкування, а отже й державного захисту. Будучи юридичною формою відображення культури найважливіших сфер, правова культура стає не просто різновидом культури взагалі, а її квінтесенцією.

Стимулом прогресу суспільства і напрямом реформування правової системи, з огляду на забезпечення правової культури громадян, є саме правове заохочення.

Ступінь наукової розробки проблеми. Дослідження правової культури, як чинника, що впливає на становлення та розвиток правової держави і громадянського суспільства, крізь призму заохочень у праві здійснювали вітчизняні вчені-правознавці, зокрема: О. В. Зайчук, Є. В. Назаренко, Н. М. Оніщенко, І. В. Осика, В. М. Селіванов, Ю. С. Шемшученко, В. Д. Шишкін та ін. Поняття правової культури тісно пов'язане з такими поняттями, як правосвідомість, правова поведінка, правове виховання, які в різний час досліджували Г. Свириденко, Л. Макаренко, М. І. Козюбра, Г. О. Мурашин, Н. Пархоменко, Н. Оніщенко та ін.

Метою статті є аналіз правової культури крізь призму заохочувальних норм у правовій політиці держави.

Виклад матеріалу. Правові заохочення – це встановлені нормами права форми позитивної оцінки державою добровільної заслуженої поведінки суб'єкта, привабливі для нього вигідні сприятливі наслідки [8]. Ознаками правових заохочень є: позитивна оцінка державою заохочуваної поведінки; добровільний характер; заслуга як основа заохочення; сильний психологічний вплив, що спонукає до заохочуваного результату. Заохочення як правовий стимул впливає на формування правомірної мотивації. В основі цього процесу лежить застосування законодавчо закріплених можливостей отримання додаткових матеріальних і моральних благ. І взагалі, заохочення впливає не тільки на осіб, які його отримують, а й на осіб навколо, а також викликає прагнення брати приклад з кращих. Заохочення створює необхідний психологічний клімат, у межах якого в особи виникає стійке прагнення до активної діяльності [9].

Поняттям «заохочення» оперує наука, практика, законодавство. Утім, саме правозастосовна діяльність з реалізації заохочень має будуватися так, щоб сприяти оперативному і максимально повному досягненню цілей, поставлених перед цим юридичним засобом [10, с. 83].

Одна з проблем застосування заохочень полягає в тому, що багато науковців розглядають заохочення крізь призму правового регулювання відразу кількох галузей права (адміністративного, муніципального, трудового, кримінального і кримінально-виконавчого) [11]. При цьому навіть усередині однієї галузі норми про заохочення розосереджені за різними правовими актами, що ускладнює їх застосування. Її рішення може сприяти впорядкування нормативного правового матеріалу, підвищення його якості й уніфікація, а також проведення роботи щодо систематизації заохочувального законодавства.

Іншою важливою проблемою правозастосування заохочувальних заходів був і є суб'єктивізм (розсуд) правозастосовника, який створює умови для корупційних проявів [9, с. 162]. Розсуд під час реалізації заохочень

розглядається як окремий випадок адміністративного розсуду, якому потрібно активно протидіяти.

Фахівці констатують, що присутність розсуду під час застосування заохочувальних норм все-таки неминуча. Так, В. Льовіна зазначає, що розсуд завжди був і буде присутній у діяльності з управління життєвими процесами в різних суспільних сферах [12, с. 103]. Однак законодавець повинен своїми діями (прийняттям відповідних нормативних правових актів) намагатися мінімізувати можливість прояву розсуду, що своєю чергою протидіятиме корупційним проявам при застосуванні заохочень.

Основним засобом протидії «свавіллю» (суб'єктивізму) правозастосовника виступає встановлення на законодавчому рівні суворого порядку (процедури) застосування заохочень. Це обов'язково передбачає встановлення юридичної відповідальності відповідних осіб за незаохочення, а також неадекватне («занижене») або несвоєчасне заохочення, так само як і за необгрунтоване (у сенсі – незаслужене) заохочення. Так, наприклад, у кримінальному праві наданням особі у випадках, зазначених у кримінальному законі, права на кримінально-правове заохочення і покладанням на державний орган обов'язку (права) здійснити таке заохочення визначається поява своєрідних кримінально-правових відносин. Кримінально-правові відносини, що виникають у зв'язку з реалізацією заохочувальних норм, істотно відрізняються від тих, які вважаються найбільш характерними для кримінального права в цілому. Ця обставина засвідчує певну самостійність юридичної природи кримінально-правових заохочувальних норм. Заохочувальні норми кримінального права треба відрізнити від подібних правових інститутів [13].

Заохочувальні норми стимулюють правомірну посткримінальну поведінку, впливають на виховання й виправлення засуджених. Наприклад, у кримінальному законодавстві широко використовуються стимулювальні заохочувальні засоби, спрямовані на розвиток заходів щодо підтримання суспільно корисних форм поведінки та запобігання антигромадським, протиправним. Правове заохочення тут може виступати у вигляді звільнення від обов'язків нести покарання або пом'якшення міри покарання тощо.

Важливо відзначити й те, що заохочувальні норми виступають як засіб забезпечення реалізації багатьох юридичних норм, здійснюючи регулятивний вплив на свідомість і вчинки людей. Їм притаманні спеціальні юридичні важелі соціального контролю, що відкидають примушування. У зв'язку із цим, одним з головних завдань законодавця є пошук оптимальних варіантів поєднання форм впливу заохочувальних норм з регулятивними можливостями інших видів юридичних норм. Свої ціннісні правові властивості заохочувальні

норми виявляють у процесі взаємодії з ними, впливаючи на форму їхнього буття й реалізацію.

Цікаво те, що регульовальна роль заохочувальних норм права багато в чому визначається тим, якою мірою ці норми стали частиною внутрішньої свідомості людини. У цьому аспекті велике значення мають ціннісно орієнтовані функції заохочувальних правових норм. У процесі постійного узгодження індивідуальних вольових дій із цінностями суспільства формується інтегративна система індивідуальних цінностей. Долучення індивідуальної свідомості суб'єкта до суспільної є одним з основних чинників підвищення ефективності правового регулювання. Володіючи значною цінністю для держави, заохочувальні норми мають водночас певну цінність і для суспільства. Незважаючи на те, що заохочувальні норми здебільшого є вираженням державної волі, ця воля змушена зважати на інтереси суспільства.

Заохочувальні норми орієнтують учасників суспільних відносин на активну політичну і трудову діяльність, що відповідає найвищим ідеалам суспільного прогресу. Інакше кажучи, державне заохочення виражає визнання заслуг людини або організації, відображає ступінь корисності їхньої діяльності в суспільстві. Важливо й те, що реалізація заохочувальних норм права незалежно від сфери використання і застосування сприяє пом'якшенню багатьох соціальних конфліктів, лібералізації політико-правового режиму в суспільстві.

Висновки. Отже, заохочувальні норми встановлюють такий загальний варіант поведінки, який найбільшою мірою поєднує приватний і загальний інтерес у досягненні позитивного результату, спонукаючи людину діяти активно, самостійно, не чекаючи наказу з боку держави. Регулювання суспільних відносин такими нормами здійснюється за допомогою створення позитивних стимулів для суспільно корисної діяльності. Заохочувальні норми допускають широкі межі самовизначення людини в її діях і вчинках, можливості вибору варіанта поведінки, наданого нормою права.

Заохочувальні норми, регулюючи суспільні відносини, наділяють їхніх учасників певними юридичними правами й обов'язками. До речі, ця цінність не виняткова, а властива всім нормам права. Тим часом заохочення пов'язане з існуючою в більшості людей потребою в оцінці їхніх справ, у визнанні їхніх заслуг і просто в уважному ставленні до того, чим вони займаються.

Заохочувальні норми формують вільну особистість, формулюють вектор її правової культури через активну позитивну правову поведінку. За допомогою їхньої дії здійснюється переведення свободи в соціальну правову активність, яка є основою побудови правової держави та формування громадянського суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кір'янова О. В. Роль культури в освітньо-виховному процесі. *Сучасні аспекти виховання студентської молоді* : матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 19–20 берез. 2009 р.). Харків, 2009. URL: <https://eprints.kname.edu.ua/31261/1/37.pdf>.
2. Коляда Т. А. Правова культура як чинник формування особистості. *Сучасні аспекти виховання студентської молоді* : матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 8–9 квіт. 2010 р.). Харків, 2010. URL: <https://eprints.kname.edu.ua/31788/1/21.pdf>.
3. Осика І. В. Правова культура у формуванні правової, соціальної держави : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2004.
4. Ганзенко О. О. Формування правової культури особи в умовах розбудови правової держави Україна : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Запоріжжя, 2002.
5. Шемшученко Ю. С. Теоретичні засади взаємодії права і культури. *Право та культура: теорія і практика* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. Київ: МП «Леся», 1997.
6. Дмітрієнко І. В. Українська правова культура як нормативне небіологічне явище. *Держава і право* : зб. наук. пр. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2009. Вип. 44. С. 105–110.
7. Серєда О. Правова культура в Україні: хто винен і що робити? *Віче*. 2010. Лип., № 14. URL: <https://veche.kiev.ua/journal/2111/>.
8. Григор'єва М. Є. Специфіка заохочувальної норми, яка передбачає звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з її дієвим каяттям. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. : Юриспруденція*. 2020. № 47, т. 2. С. 64–68.
9. Козачук Д. А. Заохочення як метод державного управління: поняття та види. *Актуальні проблеми політики*. 2010. № 2. С. 162–170. URL: http://app.nuoua.od.ua/archive/39_2010/20.pdf.
10. Мозолевський П. Поняття та ознаки заохочень працівників органів місцевого самоврядування в умовах правової держави. *Публічне право*. 2018. № 1 (29). С. 76–84. URL: <https://www.publichne-pravo.com.ua/files/29/10.pdf>.
11. Машков К. Є. Преміювання як різновид заохочення працівників. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер. : Юридичні науки*. 2016. Вип. 3 (1). С. 113–115.
12. Льовіна В. О. Заохочення та порядок їхнього застосування. *Юридичний журнал*. 2009. № 1. С. 102–104.
13. Хряпінський П. Ефективність заохочувальних кримінально-правових норм: деякі пропозиції щодо вдосконалення законодавства. *Право України*. 2009. № 10. С. 170–174. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/28717>.